

SAYLOV HUQUQI

Sulaymonov Xumoyun Murod o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti 3_kurs talabasi

xumoyunsulaymonov43@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada saylov huquqi tushunchasi, uning tarixiy shakllanish bosqichlari hamda hozirgi zamonaviy demokratik jamiyatlarda tutgan o'rnini keng yoritilgan. Saylov huquqi - bu fuqarolarning davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini shakllantirishda ishtirok etish imkonini beruvchi konstitutsiyaviy huquq bo'lib, inson huquq va erkinliklarining ajralmas qismi hisoblanadi. Maqolada saylov huquqining ikki asosiy turi - saylash huquqi (aktiv huquq) va saylanish huquqi (passiv huquq) o'rtasidagi farqlar hamda ularning amaliy ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilingan.

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Saylov to'g'risida" gi qonun, BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Yevropa inson huquqlari konvensiyasi kabi xalqaro hujjatlar tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada demokratik saylovlarning asosiy tamoyillari - umumiylik, tenglik, to'g'ridan-to'g'rilik, yashirin ovoz berish, oshkoralik va qonun ustuvorligi kabi prinsiplarga alohida e'tibor qaratilgan. O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilgan siyosiy islohotlar, raqamli texnologiyalarni saylov jarayonlariga joriy etish, yoshlar va ayollarning siyosiy faolligini oshirish bo'yicha ilgari surilgan tashabbuslarni tahlil qilgan. Tadqiqot yakunida saylov huquqini mustahkamlash, fuqarolarning siyosiy savodxonligini oshirish va saylov tizimini yanada demokratlashtirish yo'nalishida amaliy taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: saylov huquqi, demokratiya, konstitutsiya, siyosiy ishtirok, fuqarolik jamiyati, oshkoralik, adolat, tenglik, xalqaro huquq, islohotlar.

Аннотация: В данной статье подробно рассматривается понятие избирательного права, этапы его исторического формирования и значение в современном демократическом обществе. Избирательное право является одной из важнейших конституционных гарантий, обеспечивающих участие граждан в формировании органов государственной власти. В работе проанализированы два основных вида избирательных прав - право избирать (активное право) и право быть избранным (пассивное право), их правовая природа и практическое значение. В статье исследуются нормативно-правовые основы избирательных прав, включая Конституцию Республики Узбекистан, Закон «О выборах», Всеобщую декларацию прав человека ООН и Европейскую конвенцию о защите прав человека. Особое внимание уделено основным принципам демократических выборов - всеобщности, равенству, прямоте, тайне голосования, гласности и верховенству закона.

Автор отмечает политические и правовые реформы, проводимые в Узбекистане в последние годы, направленные на повышение открытости выборов, расширение

е политической активности молодежи и женщин, а также внедрение цифровых технологий в избирательный процесс. В заключение приводятся практические рекомендации по укреплению избирательных прав граждан, повышению уровня политической культуры и дальнейшей демократизации избирательной системы.

Ключевые слова: избирательное право, демократия, конституция, политическое участие, гражданское общество, прозрачность, равенство, справедливость, международное право, реформы.

Abstract: This article examines the concept of the right to vote, its historical development, and its essential role in modern democratic societies. The right to vote, as a constitutional right, ensures citizens' participation in the formation of state authorities and represents an integral part of human rights and freedoms. The study analyzes two main aspects of electoral rights - the right to vote (active right) and the right to be elected (passive right) - and their legal and practical significance. The article explores the legal framework governing electoral rights, including the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Law "On Elections," the Universal Declaration of Human Rights, and the European Convention on Human Rights. It also discusses the main principles of democratic elections - universality, equality, directness, secrecy of voting, transparency, and the rule of law. The author highlights the recent political reforms in Uzbekistan aimed at strengthening the transparency and competitiveness of elections, increasing the political participation of youth and women, and introducing digital technologies into the electoral process. The study concludes with practical recommendations to enhance citizens' political literacy, ensure fair elections, and further democratize the national electoral system.

Keywords: electoral right, democracy, constitution, political participation, civil society, transparency, equality, justice, international law, reforms.

Har bir demokratik davlatning siyosiy tizimi fuqarolarning davlat boshqaruvida bevosita ishtirok etish huquqiga asoslanadi. Bu huquqning eng muhim ko'rinishi - saylov huquqidir. Saylov huquqi inson huquq va erkinliklarining ajralmas qismi bo'lib, u jamiyatda adolat, tenglik, xalq suvereniteti hamda qonun ustuvorligi tamoyillarining amalda ro'yobga chiqishini ta'minlaydigan vosita hisoblanadi. Saylov huquqi fuqarolarga o'z vakillarini erkin tanlash, davlat hokimiyati organlarini shakllantirish, shuningdek, ularning faoliyati ustidan nazorat o'rnatish imkonini beradi. Shu bois, saylovlar nafaqat davlat boshqaruvi jarayonining muhim bosqichi, balki xalq irodasining bevosita ifodasi hisoblanadi. Saylovlar orqali jamiyatning siyosiy faolligi, demokratik qadriyatlari va fuqarolik mas'uliyati aks etadi.

Tarixdan ma'lumki, saylov huquqi insoniyat siyosiy tafakkurining rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, dastlabki davrlarda faqat ayrim tabaqalar yoki guruhlariga tegishli bo'lgan. Biroq bugungi kunga kelib, saylov huquqi umumiy, teng va to'g'ridan-to

'g'ri ovoz berish asosida amalga oshiriladigan universal huquqqa aylangan. Xalqaro miqyosda saylov huquqi BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948 -yil)', Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (1966- yil) zhamda Yevropa inson huquqlari konvensiyasi kabi asosiy hujjatlar bilan mustahkamlangan.

O'zbekiston Respublikasida ham mustaqillik yillarida saylov tizimini takomillashtirish, fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish, saylov jarayonlarida oshkoralik va adolatni ta'minlash borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Xususan, "Saylov to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi, Markaziy saylov komissiyasi faoliyatining mustaqilligi, siyosiy partiyalar va nomzodlar

1 Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi

2 1966-yilgi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt

o'rtasida raqobat muhitining shakllanishi ushbu jarayonning muhim bosqichlari bo'ldi.

Saylov bir narsani yaratish, tashkil qilish vositasi bo'lib, u kishilarni, jamiyat a'zolarining xohish-irodasini ro'yobga chiqarish vositasidir. Saylovda xohish-iroda ovoz berish orqali namoyon bo'ladi. Ovoz berish esa turlari har xil bo'lib, ular orasida eng ahamiyatlisi, ommaviy xarakterga ega bo'lgani-hokimiyat organlarini, tuzilmalarni tuzishda qo'llaniladigan ovoz berish, ya'ni saylovdir. Bu ovoz berish qonunlarda fuqarolarning saylov huquqi sifatida mustahkamlanib, siyosiy huquq tarzida e'tirof etiladi³. Ushbu fikrga o'zimning fikrimni keltiradigan bo'lsam: keltirilgan fikr chuqur ma'noga ega hamda saylovning asl mohiyatini to'liq ochib bergan. Haqiqatdan ham, saylov - bu oddiy jarayon emas, balki xalq irodasini davlat boshqaruviga tatbiq etishning eng muhim huquqiy va siyosiy vositasi hisoblanadi. U orqali fuqarolar o'zining davlat oldidagi mas'uliyatini anglaydi, jamiyat hayotida faol ishtirok etish imkoniga ega bo'ladi. Saylov inson huquqlarining amaliy ifodasi bo'lib, har bir fuqaroning ovozi teng ahamiyatga ega hisoblanadi. Aynan shu jihat uni boshqa siyosiy jarayonlardan ajratib turadi. Chunki saylov fuqarolarning davlat hokimiyatini shakllantirishda bevosita ishtirokini ta'minlaydi, ularning xohish-irodasini qonuniy shaklda ifoda etish imkonini yaratadi. Shuningdek, saylov huquqining qonunlarda mustahkamlanishi fuqarolarning siyosiy huquqlarini kafolatlaydi va ularni o'z mamlakati taqdiri uchun mas'ul shaxs sifatida shakllantiradi. Saylov huquqi- bu nafaqat ovoz berish jarayoni, balki fuqarolik madaniyati va demokratiya darajasining ko'rsatkichida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Eng muhim jihati shuki, saylov orqali xalq hokimiyat manbai sifatida o'z irodasini namoyon qiladi. Bu jarayon faqat siyosiy tizimni shakllantirishga xizmat qilmay, balki jamiyatdagi adolat, shuningdek, mas'uliyatni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli, saylovni faqat hokimiyatni tanlash mexanizmi sifatida emas, balki xalq va davlat o'rtasidagi o'zaro ishonch, mas'uliyat va birlikni ifodalovchi demokratik qadriyatning asosiy poydevori sifatida baholash lozim, deb hisoblayman.

3 Turg'unov O.K. Saylov huquqi. Darslik.-Toshkent:TDYU, 2018.-304b

Shuningdek, bir nechta davlatlarning saylov huquqi haqida batafsil to'xtalamiz . Amerika Qo'shma Shtatlarida aholi sonini oshishi natijasida saylovchilar kvotasi ham yangi miqdor kasb etdi. AQSHda prezidentlik saylovi instituti o'ziga xos tizimga ega. Shu kunga qadar mamlakatda 59 marta prezidentlik saylovlari bo'lib o'tdi. Yillar o'tishi bilan saylov tizimi ham takomillashib boraverdi. Hozirda prezident saylovlari ikki bosqichda, biroz murakkab tartibda bo'lib o'tadi. Saylov jarayoni deyarli bir yil - Fevraldan Noyabrgacha davom etadi. Partiyalar tomonidan ilgari surilgan nomzodlar birinchi bosqichda milliy konventsia (quriltoy) tomonidan ko'rib chiqiladi. Nomzodlik odatda har ikki partiyadan (respublikachilar va demokratlar partiyasidan) bittadan yoki bir necha vakil qo'yiladi. Munosib deb topilgan vakillar orasidan bo'lg'usi prezident umumiy va to'g'ridan-to'g'ri ovoz berish asosida aniqlanadi. Biroq, prezident saylovlari shu bilan yakun topmaydi. Fuqarolar ayni paytda ikkinchi bosqichda prezident nomzodi uchun ovoz beradigan saylovchilar kolleklarini ham saylaydilar. Birinchi bosqichda eng ko'p ovoz olgan ikki nomzodning keyingi taqdiri ana shu saylangan saylovchilar irodasiga bog'liq bo'lib qoladi. Mazkur saylovchilar kolleji (guruhi) shtatlar bo'yicha har xil miqdoriy tarkibda tashkil topadi. Aniq qilib aytganda, saylovchi guruhlarning a'zolari soni muayyan shtatlardagi senatorlar va vakillar palatalarining a'zolari soniga teng miqdorda bo'lishi shart. Biroq, shtatlardagi senatorlar va deputatlarning o'zi mazkur saylovda ishtirok etmaydilar. Har bir shtatdagi senatorlar soni o'zgarmas (har bir shtatdan ikkitadan senator saylanadi) bo'lgani holda, vakillar palatasi a'zolari soni aholining miqdoriga qarab o'zgarishini inobatga olsak, ikkinchi bosqich saylovlarida sanoatlashgan yirik shtatlar hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi ma'lum bo'ladi. Masalan, ovozlar Vermont shtatida 3 ta (2 ta senator + 1 tavakil), Kaliforniya shtatida esa 50 ta (2 senator+48vakil), Nyu York shtatida 33 ta, Texasda 32 ta, Floridada 25 ta, Pensilvaniya da 23 ta, Illinoys shtatida 22 ta va shu tarzda shtatlar bo'yicha noteng taqsimlangan. Saylovchi guruha'zolari soni jami 538 nafarni (100 senator, 435 vakil va Kolumbiya okrugining 3 vakili soni

yig'indisiga teng) tashkil etadi va prezident bo'lib saylanish uchun 270 ta ovozni qo'lg'a kiritish kerak bo'ladi. Shunday qilib, umumxalq saylovining birinchi bosqichida g'olib chiqqan nomzodlar ikkinchi marta shtatlar vakilligi tasdig'idan o'tishiga to'g'ri kelaydi. Oxirgi saylovlar Noyabr oyining birinchi dushanbasidan keyin kelayotgan seshanba kuni bo'lib o'tadi. Saylov natijalari bir oy ichida ma'lum qilinadi. Yangi saylangan prezident o'z vazifasini kelasi yilning 20yanvaridan bajarishga kirishadi⁴. Shuningdek, mavzuni Xitoy Xalq Respublikasi Prezidentini saylash tartibi bilan davom ettirsak, Xitoy Xalq Respublikasi Konstitutsiyasining 79-moddasida nazarda tutilgani kabi: Xitoy Xalq Respublikasi raisi va vitse-prezidenti Butunxitoy xalq vakillari kengashi tomonidan saylanadi. Xitoy Xalq Respublikasining saylash va saylanish huquqiga ega bo'lgan va 45yoshga to'lgan fuqarolari Xitoy Xalq Respublikasi Prezidenti yoki vitse-preziden

ti lavozimiga saylanish huquqiga ega. Xitoy Xalq Respublikasi raisi va vitse-prezidenti Butunxitoy xalq vakillari majlisi vakolat muddatiga ega⁵.

Norvegiya Qirolligida saylov tartibi quyidagicha o'tkaziladi: Norvegiya Konstitutsiyasini 49-moddasi shuni ko'rsatadiki: Storting orqali xalq qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi. Storting a'zolari erkin va yashirin saylovlar orqali saylanadi. Aholisi demokratik yo'l bilan saylangan mahalliy organlar orqali mahalliy ishlarni boshqarish huquqiga ega. Mahalliy demokratik yo'l bilan saylanganlar darajasiga oid aniq qoidalar qonun bilan belgilanadi⁶. 50-moddasida esa: Stortingga saylovlarda ovoz berish huquqiga ega bo'lganlar 18yoshga to'lgan yoki saylov o'tkaziladigan yilda 18 yoshga to'lgan Norvegiya fuqarolaridir. Saylov kuni hududdan tashqarida istiqomat qiluvchi, lekin yuqorida qayd etilgan shartlarga javob beradigan Norvegiya fuqarolari qay darajada ovoz berish huquqiga ega ekanligi qonun bilan belgilanadi⁷. Ushbu Konstitutsiyaning 60-moddasida quyidagi holat o'z aksini topgan: Davlat vazirliklarida ishlaydigan mansabdor shaxslar, shtat kotiblari va siyosiy maslahatchilar bundan mustasno, saylovda qatnashishi mumkin emas. Oliy sud a'zolari, diplomatik yoki konsullik

4 Amerika Qo'shma Shtatlari Konstitutsiyasi

5 Xitoy Xalq Respublikasi Konstitutsiyasining 79-moddasi

6 Norvegiya Qirolligi Konstitutsiyasi 49-moddasi

7 Norvegiya Qirolligi Konstitutsiyasi 50-moddasi

xizmatlarida ishlaydigan mansabdor shaxslar ham saylovda qatnasha olmaydi. Davlat kengashi a'zolari, shtat kotiblari va hukumat vazirliklarining siyosiy maslahatchilari Storting yig'ilishlarida a'zo sifatida qatnasha olmaydi⁸.

O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksida esa, quyidagi tartib-taomillar nazarda tutilgan. O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksining 4-moddasiga binoan: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, Qonunchilik palatasi deputatlari va mahalliy Kengashlar deputatlari saylovlari umumiydir. Saylov kuniga qadar yoki saylov kuni o'n sakkinchi yoshga to'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari (bundan buyon matnda fuqarolar deb yuritiladi) saylash huquqiga egadir.

Fuqarolar jinsi, irqiy va milliy mansubligi, tili, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, ijtimoiy mavqeyi, ma'lumoti, mashg'ulotining turi va xususiyatidan qat'i nazar, teng saylov huquqiga egadir⁹. Shuningdek, mavzuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga saylanish uchun qanday talablar mavjudligi bilan davom ettirib, O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksining 61-moddasiga ko'ra: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti yetti yil muddatga saylanadi. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bo'lishi mumkin emas. O'ttiz besh yoshdan kichik bo'lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida o'n yil O'zbekiston hududida muqim yashayotgan fuqaro O'zbekiston Respublikasi Prezidenti etib saylanishi mumkin.

Quyidagilar:

qasddan sodir etilgan jinoyati uchun ilgari sudlangan fuqarolar;

diniy tashkilotlar va birlashmalarning professional xizmatchilari O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod etib ro'yxatga olinmaydilo. Ushbu kodeksning 62-modda sida esa, quyidagilar o'z aksini topgan: O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodlar ko'rsatish huquqi quyidagicha: Siyosiy partiya saylov kampaniyasi boshlanganligi e'lon qilingan kundan kamida to'rt oy oldin O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan ro'yxatga olingan

8 Norvegiya Qirolligi Konstitutsiyasi 60-moddasi

9 O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksining 4-moddasi

10 O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksining 62-moddasi

taqdirdagina O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod ko'rsatishi mumkin.

XULOSA: Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, saylov huquqi -bu har bir fuqaroning siyosiy irodasini ifoda etish, davlat boshqaruvida bevosita ishtirok etish va o'z hayoti, jamiyat hamda mamlakati taqdirini belgilash imkonini beruvchi eng muhim konstitutsiyaviy huquqlardan biridir. U demokratiyaning ajralmas asosi bo'lib, davlat hokimiyati xalq irodasiga tayanishini ta'minlaydi. Saylov jarayoni orqali xalq o'z vakillarini erkin tanlaydi va hokimiyatning qonuniy, legitim yo'l bilan shakllanishiga hissa qo'shadi. Shu sababdan ham saylov huquqi xalq suverenitetining amaliy ifodasidir. Saylov institutining mohiyati shundaki, u nafaqat davlat boshqaruv organlarini shakllantirish vositasi, balki fuqarolarning siyosiy ongini, faolligini va demokratik qadriyatlarga sodiqligini namoyon etuvchi jarayon hisoblanadi. Har bir fuqaroga teng ovoz huquqining berilishi, yashirin ovoz berish, saylov jarayonining erkinligi va oshkoraligi - bularning barchasi inson huquqlarining to'liq ro'yobga chiqishini ta'minlaydi. AQSh tajribasi saylov tizimining evolyutsion shakllanishiga yorqin misol bo'la oladi. Ushbu mamlakatda 59 marta o'tgan prezidentlik saylovlari davomida tizim tobora takomillashib, xalq ishonchini oshirishga qaratilgan mexanizmlar ishlab chiqildi. Ikki bosqichli saylov tizimi, ya'ni umumxalq ovoz berish va saylovchilar kollegiyasi, fuqarolarning bevosita hamda bilvosita ishtirokini ta'minlaydi. Bu tizimning murakkabligi bilan bir qatorda, u demokratiyaning chuqur ildiz otganligini ko'rsatadi.

Xitoy Xalq Respublikasi misolida esa, saylovlar davlat tuzilishining o'ziga xos xususiyatlariga mos tarzda tashkil etilgan. Bu tizimda xalq vakillari kengashlari orqali siyosiy vakillik amalga oshiriladi. Ushbu modelda kollektiv mas'uliyat va ijtimoiy barqarorlikka urg'u beriladi, bu esa Xitoy jamiyatining siyosiy madaniyatini ifodalaydi.

Norvegiya esa zamonaviy demokratik qadriyatlar, shaffoflik va inson huquqlariga hurmatning yuksak darajasini namoyon etadi. Bu mamlakatda saylov tizimi ochiqlik, adolat va tenglik tamoyillariga asoslanib, har bir fuqaroning ovozi davlat siyosatining shakllanishida real kuchga ega bo'lishini kafolatlaydi.

O'zbekiston misolida so'nggi yillarda demokratik islohotlar doirasida saylov tizimining sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilganini alohida ta'kidlash lozim. Markaziy saylov komissiyasining mustaqilligini ta'minlash, nomzodlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, yoshlar va ayollar siyosiy jarayonlarda faol ishtirokini rag'batlantirish - bularning barchasi O'zbekistonda saylov madaniyatining yuksalishidan dalolat beradi. Bu islohotlar fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish, davlat organlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash va xalq suverenitetini ro'yobga chiqarishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, saylov huquqi - bu xalq irodasining ifodasi, demokratik jamiyatning yuragi va davlat legitimligining asosi. U nafaqat huquqiy institut, balki xalq bilan hokimiyat o'rtasidagi o'zaro ishonch, adolat va mas'uliyatni ta'minlovchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois, saylov tizimini yanada takomillashtirish, fuqarolarning siyosiy savodxonligini oshirish, yoshlar orasida demokratik qadriyatlarni chuqur singdirish hamda saylov jarayonlarida oshkoralikni ta'minlash bugungi kunda dolzarb vazifalardan biridir. Har bir fuqaroning saylovdagi ishtiroki nafaqat o'z huquqini amalga oshirish, balki davlat va jamiyat barqarorligiga, adolatli boshqaruvga hissa qo'shish demakdir. Demak, saylov huquqi - bu insonning eng yuksak fuqarolik huquqlari dan biri bo'lib, u orqali xalq o'z taqdirini o'zi belgilaydi. Shu sababli, har bir demokratik davlatda saylov tizimining shaffofligi, adolatliligi va erkinligi - xalq irodasining chinakam ifodasi bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi
3. 1966-yilgi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt
4. Turg'unov O.K. Saylov huquqi. Darslik.-Toshkent:TDYU,2018.-304b
5. Amerika Qo'shma Shtatlari Konstitutsiyasi
6. Xitoy Xalq Respublikasi Konstitutsiyasining 79-moddasi
7. Norvegiya Qirolligi Konstitutsiyasi 49-moddasi
8. O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksining 4-moddasi
9. O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksining 62-moddasi